

EKOLOJİK PERSPEKTİFTE DEVLET, SİYASET VE YÖNETİM

-Toplumsal Ekoloji-

Prof.Dr. Ahmet MUTLU

DEVLET

Toplumsal Ekoloji, hiyerarşi ve tahakkümü¹ doğuran, sürdüren ve geliştiren bütün kurumları eleştirir. Bu bağlamda, hiyerarşi ve tahakkümü içeren hâlihazırdaki kurumların sadece varlıkları ve işlevleri değil, bunların doğuşunu hazırlayan tarihsel ve düşünsel altyapıları da eleştirel bakış açısıyla irdelenir.

Toplumsal Ekoloji'ye göre hiyerarşi ve tahakkümü doğuran olgular, aile içi ilişkilerden toplumsal yapıya, ekonomik yapılardan bürokratik ya da teknolojik yapıya ve nihayet politik iktidarın yapısına kadar değişik biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Hemen burada, yönetim sürecinde hiyerarşi ve tahakkümü kolaylaştıran meşru bir araç olarak “şiddet kullanabilme yetkisi” ve dolayısıyla “devlet” kurumu akla gelmektedir.

Liberalizmin ve onu izleyen liberal demokrasinin çözmüş olduğu en önemli sorunlardan birisinin, iktidarın “ehlileştirilmesi” olduğu vurgulanmaktadır. Demokrasi, pratikte iktidar sürecini yavaşlatan, süzen ve belirli mecraya sokan bir araç niteliği taşımaktadır (Sartori, 1993: 464-466). Ancak demokrasinin bu ideal işlevi, uygulamada yavaş ve eksiktir. Nitekim Bahro, “usandırıcı devlet bürokrasisi”nden yakınmaktadır. O, devleti “...özel anlamıyla, doğal ve toplumsal birlikteliğinin ahlakını (ethos'unu) geliştirici bir tarzda ifade etmek ve esastan güvencelemek” misyonu olan kurum (Bahro, 1997: 28) olarak tarif ederken, hem demokrasinin ideal işlevini hem de bu ideal işlevin gerçekleşmediğini işaret etmektedir. Diğer deyişle, yönetsel süreçte devlet kurumu, demokrasiye dayanmayan bir temelde işlevselleşmiştir ve bu nedenle hiyerarşi ve tahakküm üreticidir. Nitekim demokrasi kurumu da bu süreçte araçsallaştırılmış durumdadır.²

Bookchin'e göre devlet, sadece bürokratik ve baskıcı kurumlardan oluşmaz. O aynı zamanda bir “zihin durumu”dur. Bu nedenler devletin, sadece kurumsal olarak değil, psikolojik olarak da uzun bir tarihi vardır. Devlet, hem bir toplumsal idare sistemi hem de profesyonel bir zor kullanma sistemidir (Bookchin, 1994: 187). Toplumsal Ekoloji'de devlet, sistematik ve örgütlü bir toplumsal denetim biçim olarak kurumsallaşmış; yani bir toplulukta yaşayan insanların gündelik yaşamlarından kopuk ve sadece “idare etme” misyonu olan değil, arkasına “şiddet tekeli”ni alarak idare etme misyonunu da yüklenmiş kurumdur (Bookchin, 1999a: 74). Devletin, politik kurumlarla toplumsal kurumların, baskıcı işlevlerle bölüşüm işlevlerinin, son derece cezalandırıcı işlemlerle düzenleyici işlemlerin ve son olarak sınıf ihtiyaçlarıyla idari ihtiyaçların bir karışımı olması, günümüze kadar temel sorun olarak kalan pek çok ideolojik ve pratik paradokslar üretmiştir.³ Bookchin, “devleti, toplumdan (ve)

¹ Hiyerarşi ve tahakküm, özgürlük ve eşitliğin karşısındaki kavramlardır ve bu yönüyle de insani olan her şeyin karşıtıdır. Bu bağlamda, şiddet, korku, ceza, eziyet, tecavüz, yaralama, öldürme vd. gibi durumlar, hiyerarşi ve tahakkümün mental yapısı içinde yer alırlar. Söz konusu durumların her biri, hiyerarşi ve tahakkümü kurmanın araçlarıdır ancak kendisi değildirler.

² Fotopoulos, hiyerarşi ve tahakkümün üretildiği egemen sistem süreçlerini şöyle yorumlamaktadır (1995: 85): “Bugün, artarak çoğalan insanlar, politik süreçlere (seçmen olmak hariç), ekonomik süreçlere (tüketici olmak hariç) ve çevresel süreçlere (kayıtlı üye olmak hariç) kabul edilmemekte, onların politik ve ekonomik süreçlerdeki rolleri, parlamenter sistem ve pazar ekonomisi tarafından belirlenmektedir.”

³ Meşru niteliğe sahip “şiddet kullanma tekeli” hâlihazırda sadece devletle mi ilgilidir? Bu soruya kolayca evet denilemez. “Meşru” olmasa bile “kanıksanmış” “şiddet kullanma tekelleri”nin varolduğu açıktır. Daha açık deyişle, resmi olarak şiddet kullanma tekeline sahip bir “devlet kurumu”nun yanı sıra bu tekeli fiili olarak

belediye düzeyinden, ekonomik, ulusal ve uluslararası düzeyden ayırmak ne kadar olanaklı?” (Bookchin, 1994: 222) diye sorarak, yukarıdaki paradoksa dikkati çeker.

Gerçekten de günümüzde devlet topluma, “devlet” ve “toplum” arasında ayırım yapma olanağını tamamen bulandıracak ölçüde karışmaktadır. Bundan dolayı devletin varlığı ve işlevi, Toplumsal Ekoloji’nin temel sorunsallarından birisini oluşturmaktadır. Devletin toplumsal işlevleri, onun varoluşu için sadece ideolojik bir gerekçe sağlamakla kalmaz; insanların beraber çalışması için “örgütleyici bir ilke” olarak devletin “vazgeçilmez” görünmesi adına fiziksel ve psikolojik olarak toplumsal yaşamı da yeniden düzenler. Diğer ifadeyle, devletin kendine ait bir “epistemolojisi” vardır: Merkezileşmiş bir devlet, merkezileşmiş bir topluma; bürokratik bir devlet bürokratik bir topluma; askeri bir devlet askeri bir topluma yol açar ve hepsi, bireyi kendilerine uyarlamak için uygun teknikler ve bakış açıları geliştirirler (Bookchin, 1994: 226). Bu süreçte iktisadi, politik ve yönetsel olgular birer araç olarak kullanılır. Devlet, “ekonomiyi yönetmekle kalmaz, onu politikleştirir; toplumsal yaşamı sömürgeleştirmekle kalmaz, onu masseder. Böylece toplumsal biçimler devlet biçimleri, toplumsal değerler politik değerler olarak görünür”⁴ (Bookchin, 1994: 226). Böylece, devlet ve toplum ayırımı muğlaklaşır. Bu durumda ise “özgürlük” düşüncesi anlamını yitirir.

Günümüzde devletin özel yaşamlarda doğrudan rol alması nedeniyle, bireyin “devlet” ile “toplum” arasında ayırım yapabilme yeteneğinin/bilincinin yok olduğu söylenebilir. Buna koşut biçimde, toplumda “devlet” ile “politika” arasında ayırım yapabilen birey sayısının da yok denecek kadar az olduğu ileri sürülebilir.

SİYASET

Öte yandan, günümüzde politika, pek çok insanın gözünde insanlara hükmetmek için ahlak dışı metotların sıklıkla kullanıldığı bir yönetsel olgu olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda, politika baskıcı, güdüleyici ve baştan çıkarıcı nitelikler taşıyan alçaltıcı bir araç olarak görülmektedir. Bu yönüyle hâlihazırda politika, devletten ve toplumsal yaşamdan farklı bir olgu olarak ele alınmamaktadır (Bookchin, 1999b: 65). Toplumsal Ekoloji’ye göre insanlığın toplumsal yanını politik yanından ve politikayı devletten ayırmak büyük önem taşımakla birlikte, günümüzde hepsi birbirine karıştırılmıştır ve bu durum, meşru hale getirilmiştir. Politik işlevler ve haklar, “politikacı”lara devredilerek, politik olmanın ne anlama geldiği unutulmuş; üstelik bu işlev ve haklar, “devlet idaresi” adıyla, bir çeşit “kurumsal manipülasyon, çoğunluğu elit kesimden gelen seçilmiş insan grubuna” verilmiştir. Oysa Bookchin’e göre “politika”nın anlamı bu değildir, politika, doğrudan halkın kullanabileceği bir “hak”tır (Bookchin, 1999b: 288):

“Bir zamanlar toplum yaşamının katılımcı boyutunu oluşturan ve toplumun bütün üyelerine açık olan politika kavramını, yalnızca otoriteye ağırlık veren devlet idaresiyle karıştırarak alçalttık.Böylece yurttaş olmanın ne demek olduğunu unuttuk; yurttaş kavramını giderek ... ‘seçmen’ kavramı ile bir tutmaya başladık.”

kullanan “devlet olmayan kurumlar”dan da söz edilebilir. Bu kurumlar, her hangi bir yeri ya da sokağı mesken tutmuş arazi ve otopark mafyasından, İstanbul’un göbeğindeki ormanlara üniversite ve mesken inşa eden kurumlara kadar örneklenebilir. İlkinin şiddet kullanma tekeli birey ve bireysel olan üzerineyken, ikincisinin ki birey, toplum, kent ve çevre üzerinedir. Her ikisinin şiddet tekeli de bunların “oldu-bitti”ye getirilmesinden ve toplumdaki bu “oldu bittinin değişmezliğine olan kanaat”ten kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, tıpkı devlet gibi devlet dışı kurumlar da artık bir “zihin durumu”dur.

⁴ Illich de “mevcut siyasal ve hukuksal yapının başta gelen amacı, durmadan genişleyen bir üretim toplumunu desteklemek olmuştur. Kişilerin neler yapılması gerektiğine karar verirken izledikleri prosedür, şirketlerin daha fazla üretmesini öngören ideolojinin boyunduruğuna girmiştir” (Illich, 1989: 98) derken, Bookchin’e koşut biçimde, devletin işlevine dikkat çekmektedir.

Toplumsal Ekoloji'deki kavrayışa göre politika, devlet idaresinden farklı anlamlar taşımaktadır. Keza, "yurttaş" kavramı da "seçmen"den daha fazla şeyi ifade etmektedir. Bu bağlamda, politik partilerin işlevi ve anlamı yeniden yorumlanır. Gerçekte bunların hiçbir politik yönü yoktur; işlevi, halk kitlesini içine almak, denetlemek ve amaçları doğrultusunda kullanmaktır. Halkın isteklerini ifade etmek gibi bir işlevleri yoktur. Sonuç itibarıyla, kurulma amaçları, insanları seferber etmek, yönetmek, iktidarı ele geçirmek ve hükmetmektir. Kökleri topluma dayanmadığı için de "inorganik"tirler (Bookchin, 1999b: 308). Dahası, bütün "politik" partiler, devletin varlığını onaylayarak, onun kurum ve kuralları içinde çalışma eğilimi gösterirler (Biehl, 1998: 4).

Toplumsal Ekoloji'ye göre devlet ile gerçek politika uzlaşmaz bir karşıtlık içindedir. Gerçek politika, -Antik Yunan'daki anlamıyla düşünüldüğünde- insanların birey-yurttaş olarak kendi kurdukları halk meclislerinde ya da doğrudan kendi hayatları konusunda ve toplumsal meselelerde söz sahibi oldukları bir eylem biçimi, yaşam alanı/tarzıdır. Buna göre devlet yönetiminde, seçilmiş ya da atanmışların (politikacıların) oluşturduğu bir yapı ile genel olarak yönetilen ve edilgen bir kitle göze çarpar. "Gerçek" politikada ise katılım ve doğrudan eylem ile kendi hayatına doğrudan müdahale edebilen etkin birey/yurttaş ön plandadır. Devlet yönetimi, merkeziyetçi, otoriter, oligarşik ya da monarşik, hiyerarşik, seçkinci, gücü bir elde toplayan ve temsili öğelerle beslenirken; "gerçek" politika demokratik, özgürlükçü, hiyerarşik olmayan, gücü dağıtan ve yayan duyarlılıklardan beslenir. Devlet yönetiminde yurttaş bir seçmene ve vergi mükellefine indirgenir; "gerçek" politikada ise her insan, hayatında ve toplum yaşamında söz sahibi olan, hayatını yönetebilecek potansiyeli olan aktif bir yurttaşır (İdem, 2002: 15).

Toplumsal Ekoloji, "gerçek" demokrasi ilkelerine/uygulamalarına odaklanır. Bu bağlamda halihazırda demokrasi ve demokratik yönetim hususunda örnek bir model olarak sunulan Batıdaki devlet ve yönetim sistemlerini bile eleştirir. Toplumsal Ekoloji'ye göre gerçek demokrasi ile cumhuriyetçi devletin kurumları arasında bir gerilim vardır. Cumhuriyetçi devlet, doğaldır ki pek çok temsili kurum içerir ve bu nedenle diktatörlük ya da monarşi gibi yönetimlerden daha demokratiktir. Ancak, devletin yukarıdaki nitelikleri düşünüldüğünde, cumhuriyetçi devlet de son tahlilde "profesyonel bir zor kullanma" sistemidir (İdem, 2002: 13-14). Dolayısıyla bugün demokratik yönetimler olarak gösterilen örnekler de "gerçek demokrasi"den yoksundurlar.

Cumhuriyetçi devletin yukarıdaki niteliği, bu yapıların temsil sisteminde daha açık biçimde görülebilir. Halk tarafından seçilen sınırlı sayıda insan (politikacılar) halk adına konuşur, yasama ve yürütme kurumlarında onları temsil eder, politikayı oluşturur ve uygularlar. Temsili yönetimdeki bu sistemle, kitlelerin gücü, bir ya da birkaç kişide cisimlenen bir güce dönüşür (Bookchin, 1999b: 374). Kitlelerin doğrudan demokrasiye yönelik enerjisi, -kapitalizmin katalizörlüğüyle- temsili demokrasinin devlet merkezli kurumsal yapısı içinde "asimile" edilir (Çabuklu, 2003: 50). Devletin, politikanın ve politik partilerin işlevleri düşünüldüğünde, temsili sistemle devletin baskıcı ve zor kullanma olanağı, halkın kendi gücüne dayandırılarak meşrulaştırılmakta ve böylece paradoksal nitelikli daha büyük bir baskı sistemi kurulmaktadır.

Gerçek politikada "kent" önemli bir yere sahiptir. Toplumsal Ekoloji'de kent, -Antik Yunan'daki anlamıyla- politikayı, yurttaşların bir araya gelerek sorunlarını akılcı bir biçimde tartıştıkları ve işlerini yüz yüze gelerek idare ettikleri "biricik dünya"dır (Bookchin, 1999b: 179). Bookchin'e göre, günümüzde kentin bu niteliği ve işlevi unutulmuş durumdadır. "Egemen toplumsal yapılanma içinde kent, yurttaşlık ve ... politika düşüncesi... gözden ..." kaçırılmaktadır. Bu bağlamda, "devasa beton yığınları ve yüksek binalar, adına bir zamanlar kent dediğimiz, tanımlanabilen insani ölçütlere sahip kentleri yutuyorlar, aynı biçimde taşıraya da yayılıyorlar" (Bookchin, 1999b: 180). Denilebilir ki, kentin düşünsel nitelikli değişimi,

fiziksel nitelikli değişiminden daha önemlidir. Kentleşme olarak adlandırılan süreçte, yurttaşlık erdemi, demokratik idealler ve toplumsal sorumluluk aşıl原因 bir yer olan kentin “etik” içeriği ortadan kaldırılıp, onun yerine gelire, harcamalara, büyümeye ve işe önem veren girişimci bir zihniyet yerleştirilmiştir (Bookchin, 1999b: 180). Daha açık ifadeyle, günümüzde kentle olan ilişkiler, pragmatik maddi gereksinmelere dayanmaktadır. Kent, sadece maddi kazanç sağlamak amacıyla bir dizi toplumsal yatırım yaptığımız “meta” olarak görölmektedir. Bu bağlamda Castells’in, kenti, devlet müdahalesinin, işgücünün yeniden üretimi sürecinde stratejik bir aracı olarak görmesi (1997: 64) de kentin değişen işlevini ortaya koyar.

YÖNETİM

Toplumsal Ekoloji’nin yönetim düşüncesi nesnel bir temellendirmeye sahiptir. Her türlü temel, gerçek biçim ve sağlamlıktan yoksun olursa, “özneler arasılık” düşüncesi, görünürde “demokratik nitelikli konsensus” mantığından dolayı ürkütücü şekilde “tek tipleştirici” olabilmektedir. Bookchin’e göre, taşıdığı öncüllerin gizlenmiş olmaları nedeniyle görecelik (subjektivizm), nesnelciliğe (objectivism) totaliterlikten daha fazla “etkisizleştirici bir zorbalık” yükleyebilir. İlgilerimizin, özgürlüğün temelleri ve aklın doğası üzerinde yoğunlaşması gerekirken, modern görecelik bu yaşamsal konuları kuşkululukla, “kişisel görüş açıklamaları” içinde dağıtmıştır (Bookchin, 1996b: 172). Dolayısıyla “postmodernizm” olarak sunulan bu ideoloji, tutarlı ve akılcı politik düşünceler bütününe rahatsızlık verici bir etkide bulunmaktadır. “Yapı-çözüm (deconstruction)”le birlikte, akıl talepleri bile bir “çoğulculuk” tutkusu adına; düşünölüp-taşınılmış tüm görüşler de “sözmerkezli” olarak adlandırılan tutku adına parçalanmaktadır. Sonuç olarak, akılcı olanın yerini sezgisel, elle tutulur toplumsal muhalefetin yerini ayin, büyü gibi mistik eğilimler almaktadır (Bookchin, 1994: 27-28). Nitekim günümüzde postmodernizm ya da çoğulculuk gibi etiketler altında sunulanlara yakından bakıldığında aslında bu tür yönelimlerin yoğun biçimde pazarlandığı görülecektir.

Özellikle 1980’li yıllardan bu yana geçerli olan küreselleşme süreci ve bununla ortaya çıkan yönetimde postmodernist eğilimler, egemen yönetsel süreçlerin en eleştiriye açık yönünü oluşturmaktadır. Postmodernizm, merkezden kaçışı, güç dağılımında orantısızlığı, çoğulculuğu, bölünme ve parçaların ön plana çıkarılmasını önermektedir. Bu bağlamda, kurallar yıkılmalı ya da kaldırılmalı, anayasal kurumlar ve ulus-devlet yapısı yok edilmelidir. Önemli olan toplum değil, toplumu oluşturan topluluklardır (Ergun, 1997: 13). Yönetimde postmodern yaklaşımlar, her ne kadar anarşizmin –dolayısıyla eko-anarşizmin- yaklaşımlarına koşut görünse de son tahlilde, yukarıda öngörölen yapıların kapitalizmin sürdürülebilirliğine hizmet etmek üzere tasarlanmış olması (Köne, 2003: 48) bu koşutluğu ortadan kaldırmaktadır.

Yönetim anlayışında postmodernizmin etkisiyle ortaya çıkan yeni eğilimler -yönetişim gibi-, temsili demokrasinin yetersiz olduğunu, bu sorunun ortadan kaldırılarak, demokrasiye işlerlik kazandırılması gerektiğini savunmaktadır. Bunun için de egemen (merkeziyetçi) ulus-devlet anlayışı yerine esnek, küçük organizasyon ve yönetimleri esas alan, desentralizasyona dayalı anlayışların geçirilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda, yönetim sürecinde devletin yanı sıra özel sektörün ve sivil toplum örgütlerinin aktif rol oynaması önerilmektedir. Neo-liberal bir öngörüye dayalı olarak, “minimal (asgari) devlet” anlayışına dayanan yeni yönetim eğilimleri içinde, krizin aşılması ve katılımcı demokrasiyi sağlamak adına, yerel kültürlerin canlandırılması, sivil toplum örgütlerinin aktifleşmesi ve özellikle yerel yönetimleri ön plana çıkarılması gayreti vardır.

Toplumsal Ekoloji’nin bakış açısıyla irdelendiğinde yeni yönetim eğilimlerinin görünüşteki “ideal demokrasi” arayışları içinde kurumlara biçilen roller, gizil amaçlar taşımaktadır. Öncelikle asgari devlet düşüncesi, hiçbir şekilde onun baskı ve meşru zor kullanmaya dayalı tarihsel misyonunu değiştirme amacı taşımaz. Marx’ın dediğı gibi “devlet, ‘sömürücü sınıfın

yönetim kurulu'ndan başka bir şey" değildir (Diamond; Plattner, 1994: 18). Ayrıca, Bookchin'e göre 'asgari' olsun ya da olmasın, devletin, en iyi niyetli eleştiricilerini bile bir kez içine aldıktan sonra yuttuğunu... gözardı etmek için tarihin verdiği dersleri göremeyecek kadar kör ... olmak gerekir" (Bookchin, 1999a: 16).

Sermaye kesiminin de doğrudan yer aldığı düşünülerek, postmodern yönetim sürecinde öngörülen katılımcılık modelinin, sermayeye açılan iktidar yoluyla, kamu kudretini kapitalizmin egemen sınıfına teslim etmekten başka bir hedefe sahip olmadığı ileri sürülmektedir (Güler, 2003: 93-116). Halkın gücünü temsili demokrasiyle devlete aktaran süreç, yeni katılımcılık modeliyle bu kez doğrudan sermaye kesimine aktarmak biçiminde işlemektedir. Ayrıca bu süreçte devletin, "küresel sistemin yerel yetkilileri haline gelmesi" (Hirst; Thompson, 2004) nedeniyle, devlet ve sermaye kesiminde toplanan baskı ve zor kullanma gücü, "küresel" bir nitelik kazanmış olmaktadır.

Öte yandan, küreselleşmede yerel yönetimlerin ön plana çıkarılması, bu süreci pekiştirecek bir hedef taşımaktadır. Çünkü yeni yönetim anlayışıyla yerel yönetimler, merkezi yönetimin elindeki planlama, karar verme, kaynak oluşturma ve bunları yürütme gibi bir takım idari yetkilere sahip olurken, özelleştirmeler yoluyla daha özerk ve güçlü bir konuma yükseltilmektedir (Gökçe, 2003: 214). Doğal olarak bu süreç, yerel yönetimlerin özel sektörle eklemlenmesini kolaylaştırdığından, yapılan yenilikler, son tahlilde sermaye kesiminin dolaylı yoldan yönetimde etkin rol oynaması anlamı taşımaktadır. Çünkü Beşiktepe'nin de vurguladığı gibi "özelleştirme, yerelleşme ve ticarileşme uygulamaları küreselleşme sürecinin en önemli halkalarıdır" (Beşiktepe, 2003: 36).

Küreselleşmenin etkileri ve onun bir uygulama aracı olarak değerlendirilen yönetişim, her ne kadar farklı kültürlerin canlandırılmasına ön ayak oluyor gibi görünse de aslında farklı yaşam modelleri sunan değerler sistemi üzerinde yıkıcı etkiler yaparak, "küresel kültür" söylemiyle bunları tek tipleştirilmektedir. Bookchin küreselleşme sürecinde yerelleşmenin taşıdığı başka bir soruna dikkat çekmektedir. Ona göre küreselleşme sürecinde bütüncül nitelikli kültürel ve politik değişimlerin gerçekleştirilmemesi, yerelci nitelikteki bir yalıtımla ve belli derece özyeterlilikle sınırlı kalan ademimerkeziyetçi hareketler, kültürel dar görüşlülüğe ve şovenizme yol açabilir (1999b: 366-367). Dolayısıyla, egemen yerelleşme yaklaşımı kapitalizmin baskı ve tahakküm araçlarının dünyanın en küçük yerine dahi nüfuz etmesini kolaylaştıran bir nitelik taşır görünmektedir.

Sonuç itibarıyla; Toplumsal Ekoloji'ye göre egemen yönetim süreçleri içinde demokrasiyi uygulama ve sürdürme olanağı yoktur. Mevcut kurumlar, -sözde- demokrasi uygulamalarıyla, baskı yapma ve zor kullanma gücünü meşrulaştırmaktadırlar. Bu bağlamda, demokrasiyi geliştirmek ve işlevselleştirmek adına yapılan yenilikler de bizzat bu baskı ve zor kullanmayı artırıcı etki yapmaktadır.

SONUÇ

KAYNAKÇA

BAHRO, Rudolf, "Çevreciliğin Manevi Bir Temeli Var mı?", **Birikim**, S: 97, Mayıs 1997, s. 21-29.

BEŞİKTEPE, Celal, "Doğrudan Demokrasi Alanı: Yerel Yönetimler", **İktisat Dergisi**, S:439, Temmuz2003, s. 34-40.

- BIEHL, Janet, **The Politics of Social Ecology-Liberitarian Municipalism**, Black Rose Books, 1998.
- BOOKCHIN, Murray, **Özgürlüğün Ekolojisi**, Çev. A. Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994.
-, **Toplumu Yeniden Kurmak**, İstanbul, Metis Yayınları, 1999a.
-, **Kentsiz Kentleşme**, Çev. B. Özyalçın, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999b.
- CASTELLS, Manuel, **Kent, Sınıf, İktidar**, Çev. A. Erendil, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1997.
- ÇABUKLU, Yaşar, **Özgürlükçü Düşüncenin Peşinde**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.
- DIAMOND, Larry; Marc F. PLATTNER, "Giriş", **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, Der. L. Diamond; M.F. Plattner, Çev. E. Özbudun; L. Köker, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1994, s. VII-XII.
- ERGUN, Turgay, "Postmodernizm ve Kamu Yönetimi", **Amme İdaresi Dergisi**, 30/4 Aralık 1997, s.3-16.
- FOTOPOULOS, Takis, "Development or Democracy?", **Society and Nature**, Vol.3, No. 1, Issue 7, 1995, pp.57-92.
- GÖKÇE, Gülise, "Küreselleşme ve Yerelleşme İlişkileri Üzerine Bir Tartışma", **Yerel ve Kentsel Politikalar**, Der. M. A. Çukurçayır; A. Tekel, Konya, Çizgi Kitabevi, 2003, s. 205-224.
- GÜLER, Birgül, "Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye", **Praksis**, S:9, Kış-Bahar 2003, 93-116.
- HIRST, Paul; Grahame THOMPSON, "Küreselleşme ve Milli Devletin Geleceği", <http://www.turkiyevesiyaset.com/sayi5/0513.htm>, (01.04.2004).
- ILLICH, Ivan, **Şenlikli Toplum**, Çev. A. Kot, 2. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1989.
- İDEM, Şadi, "Toplumsal Ekoloji Nedir? Ne Değildir?", **Toplumsal Ekoloji**, S:1, Bahar 2002, s.7-20.
- KÖNE, A. Çiğdem, "Kalkınma Yazını Açısından Yerel Yönetim Analizi", **İktisat Dergisi**, S:439, Temmuz 2003, s. 46-50.
- SARTORİ, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. T. Karamustafaoğlu-M. Turhan, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı, 1993.